زانكۆی سەڵاحەددین
كۆلیژی زمان
بەشی كوردی
قۆناغی چوارەم

فەرهەنگ و زاراوەسازی

م.میدیا مراد

٢٠٢٣_٢٠٢٤

٢ڕێگەی داڕشتن:

((لەناوێکی سادەی واتادار و زیادی یەک لەدایک بووە جا ئەم زیادیش پێشگر یا پاشگر یا هەردوو(پێشگر و پاشگر) پێکەوەدەبن)) (کامل حسن البصیر، ١٩٧٩،٧٠). ڕێگایەکە کە وشەیەکی سادە - وەک:ڕاناو، ئاوەڵناو، ڕەگ یا قەدی فرمان- لەگەڵ پێشگر یا پاشگرێکی وشەداڕێژ بەیەکەوە دێنێ و دەگونجێنێ، دواتر وشەیەکی داڕێژراویان لێ بەرهەم دێنێت. وەک:

((پێنوس، کارگە، گەردیلە، لولەک، پاکانە، فرۆکە، هەڕەمەکی، داینگە، گیرەک، نووسەک، بینەر، بێتەل، چاویلکە، شەکرە، تەنۆچکە ... هتد))

٣ڕێگەی داتاشین:

((ڕێبازێکە بۆ سازکردنی زاراوەی نوێباو لە دوو وشەی سادە پاش قرتاندن و فڕێدانی دەنگێک یان زیاترلە یەکێک لە وشە سادەکان یان لە هەردووکیان ئەمجا بە دەم یەکتردانیان و سازکردنی زاراوەیەکی نوێ لە هەردووکیان)) (کامل حسن البصیر ١٩٧٩،٦٩) بەلاّم ئەم ڕێگەیە کەمتر باوە بەراورد بە ((ڕێگەی لێکدان یا دارِشتن خستنەسەر))لەناو زمانی کوردیدا بۆ نمونە:

((کۆرەو، زانکۆ، کارۆموگناتیسی، کارۆئاوی، وشکاوی، زەرداو، کۆئەندام، کاژێر...هتد))

٤ **رێگەی خستنەسەر:** بریتییە لە خستنەسەریەکی دوو وشە یا زیاتر بە یارمەتی ئامرازی ((ی/ ە)) بەمەبەستی دروستکردنی زاراوەیەکی نوێ بۆ فەرهەنگی زمانەکەمان . رێگەی خستنەسەر بریتیە لە رێگەیەک لە رێگەکانی دروستکردنی گرێ لە زمانی کوردی دا ئەم رێگەیە رێگەیەکی تازە نییە لە ئێستا دا، بەڵکو لە کۆنیش دا هەر هەبووە و وشە و زاراوەی پێدروستکراوە، وەک:

((کانی ماسی، شێخی ڕەش، ئاسکی کەڵەک، تەختی سلێمان، چەمی چەتۆ...))

هەروەها ئەم ڕێگەیە لە چەندین ئیدیەمی کوردی دا دەبینرێ، وەک:

((مەڕی پێغەمبەر، پیرێژنی جادووکەر، خدری زیندە ، ئەسپێی چەنگی گول، خوێنی سیاوەش، قەزای لابەلا...))

١. **خستتەسەری ڕەگەزی(بەیانی):** لەم جۆرەیاندا دیارخەر ڕەگەز یان جۆری دیارخراو دەستنیشان یان بەیان دەکات (نووری عەلی ئەمین،١٩٥٦،٧٢)، بوار و سنوری سەرەکە بەیارمەتی دیارخەرەکە دەست نیشان دەکرێت. کە بە دوو شێوە دەبینرێن:

1خستتەسەری دیارخەری: کە سەرە و دیارخەر دوو ناوی گشتین. وەک:

((خەباتی شاخ، ئەسپی دەریا، مانگی دەستکرد، بۆشایی ئاسمان، خانووی پلاستیکی، فڕۆکەی بێ فڕۆکەوان، خەتی مێخی، بارانی وەرزی، نەخۆشی دەرونی ...))

2خستتەسەری بکەری یا بەرکاری: کە سەرە و دیارخەر بریتین لە چاوگێک و ناوێکی گشتی، وەک:

((بوژانەوەی دڵ، چاندنی گورچیلە، داخورانی خاک، خەواندنی موگناتیسی، پیسبوونی ژینگە، پاڵاوتنی نەوت، بەرزبوونەوەی پلەی گەرمی، پەستانی خوێن، هەڵگێڕانەوەی خاک، پێکدادانی شارستانییەکان...))

٣-خستنەسەری تایبەتێتی (بەش لەگشت): جۆرێکە لە پەیوەندیی نێوان دوو وشە لە ڕووی واتاییەوە کە یەکێکیان ئاماژە بۆ بەشێک دەکات لەوەکەی تر کە ئاماژەی بۆ دەکات(یوسف شەریف سەعید،١٥٥،٢٠١١) وەک ئەم زاراوانە کە سەرەکان بەشێکن لە دیارخەرەکان:

((پەردەی دڵ، چێوەی بازنە، تیشکی گەردونی، گلێنەی چاو، پەینی ئاژەڵ...))

٤-خستنەسەری وەسفی: لەم جۆرەیاندا پێکهاتەی خستنەسەر لە دیارخراو و دیارخەر (صفه و موصوف)پێکهاتووە ،کە دیارخەر لەم جۆرەیاندا دەبێ ئاوڵناوبێت(ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی،٣٣،٢٠١٤)، واتە سەرە ناوە و دیارخەرەکە ئاوەڵناوە، وەک:

((جەنگی سارد، خڕۆکەی سپی، جیهانی سێیەم، منداڵی ناکام، مرۆڤی هۆشمەند، خاکی فشەڵ، ئاسنی خاو، گۆشەی وەستاو، بۆمبی هێشوویی، تەوژمی بەرز، گوڵەوەرزییەکان...))

٥. **خستنەسەری خاوەنێتی:** ((پەیوەندیی خاوەن و خاوەنداریێتی لەنێوان دیارخراو و دیارخەر هەیە، واتە دەبێ دیارخەر توانای خاوەنداریێتی هەبێ، هەروەها سەرە(دیارخراو)یش دەتوانێ خاوەنداریێتی بکات، ئەوەی باوە لەم جۆرەیاندا (دیارخەر)بە شێوەیەکی گشتی ناوی مرۆڤە)) (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی،٣١،٢٠١٤) کۆمەڵێ زاراوە بەرچاو دەکەوێ، کە بەرێگەی خستنەسەر سازکراون و ئەم پەیوەندییە لە نێوان سەرە و دیارخەرەکەیدا هەیە، وەک:

((یاسای باسکاڵ، تیۆری نیوتن، ڕێبازی مارکسی ،...))

٦. **خستنەسەری ڕوونکردنەوە:** لەم جۆرە خستنەسەرەدا بەشێوەیەکی گشتی دیارخراو ناوی گشتییە و دیارخەر ناوی تایبەتییە (رشید یاسمی و دیگران،١٣٨٠، ٥١). کە لەم نموونانەدا سەرە ناوی گشتییە و دیارخەرەکەش ناوی شوێنە، وەک:

((جەنگی کەنداو، مرۆڤی نیاندەرتاڵ، شەڕی چاڵدێران، مافوری کاشان، گوێزی هیندی، خانوی کۆری...))

٧. **خستنەسەری هاوڕێیەتی:** هاوبێیەتی واتە پەیوەندیی ئاسایی وشەیەک بە هەندێ وشەی دەستنیشانکراوی تر، چەمکی هاوڕێیەتی دەگەڕێتەوە بۆ گونجانی واتەی وشەکان لەگەڵ یەکتردا لەڕووی پێکەوەهاتنیاندا (حسن انوری و یوسف عالی،١٣٨٩، ٤٤).

((ساڵی زاینی، چەکی کیمیاوی، مۆرکی نەتەوایەتی، موولوولەی خوێن، بۆتەی ئەدەبی...))

٨. **خستنەسەری لێکچوون(تەشبیهی):** لێکچوون بە واتای چوواندنی شتێکە بە شتێکی تر، واتە لە نێوان دیارخراو و دیارخەر پەیوەندی لێکچوون هەیە (حسن انوری و یوسف عالی،٤٤،١٣٨٩).

خستنەسەری چوواندن (مشبە) بە بەوچوێندراو(مشبە بە): لەم جۆرەیاندا دەبێ (بەو چوێندراو) ئاشکراتر و ڕوونتر لە(چوواندن)بێت، واتە(چوواندن)مان بۆ ڕوون نییە،بە (بەو چوێندراو) دەچوێنین تا بۆمان ڕوون بێتەوە، بۆ ئەوەی لە مەبەستی قسەکەر بگەین، وەک:

((دەسەڵاتی چوارەم، شۆڕشی سەوز، یاسای دارستان، خەباتی ژێرزەمینی...))

٩. **خستنەسەری خواستن (میتافۆر):** خواستن جۆرێکە لە خوازەی زمانی و بریتییە لە بەکارهێنانی وشەیەک بۆ دەربڕینی واتەیەکی تر بێجگە لە واتای دروستی وشەکە، پەیوەندیی نێوان واتای دروست و واتوی خوازەیی وشەکە هەمیشە لێکچوونە؛ بەڵام یەکێک لە هەردوو بناغەکەی فڕێ دراوە،دەبێ نیشانەیەکیش هەبێ کە ئێمە مەبەستمان بەم وشەیە واتا خواستراوەکەیە نەک واتا دروستەکە بڕوانە: (کامل حەسەن عەزیز،١٩٨١،٩٧)(بەکر عومەر عەلی مەعرووف،٢٠،٢٠٠٠)

((دەستی کار، تیشکی سەوز، هێڵی هەژاری ، کارتی سوور، خەڵاتی نۆبڵ...))